

Pietarsaari 2019

Pietarsaaren yleiskaavan arkeologinen inventointi Osa 1 Raportti

Jaana Itäpalo ja Hans-Peter Schulz 12.9.2019

KESKI-POHJANMAAN ARKEOLOGIA*PALVELU*

Tiivistelmä

Keski-Pohjanmaan Arkeologiapalvelu suoritti arkeologisen päivitysinventoinnin Pietarsaaren yleiskaavan alueella. Inventointiin kuului koko kaupungin alue. Alueelta tunnettiin ennen inventointia 76 muinaisjäännöskohdetta, joista vain yksi on vedenalainen, ja 31 muuta arkeologista kulttuuriperintökohdetta. Työn suorittivat FM Jaana Itäpalo ja MA/FM Hans-Peter Schulz 24.7.-29.7 ja 9.8.2019 10 kenttätyöpäivän aikana.

Työssä inventoitiin suurin osa tunnetuista kohteista. Inventoidut kohteet olivat pääosin ennallaan. Kohde nro 5 *Skutberget* oli osin vaurioitunut metsänaurauksessa ja kohteessa nro 56 *Fallet* osa kiviainesta oli tuhoutunut tien rakentamisessa. Kohteessa nro 75 *Pietarsaaren vanha asemakaava-alue*, inventoitiin 15 tonttia, joilla Pietarsaaren torin länsiosassa ja korttelissa KII 2-9 nk. Lassfolkin korttelissa Runeberginkadun varrella oli tehty kaupunkiarkeologisia kaivauksia ennen rakentamista.

Uusia kohteita ei etsitty, joten niitä löytyi vain yksi (kohde 77 Korsgrundet).

Sisällysluettelo

Osa 1 Raportti

	S.
1. Perustiedot.....	3
2. Lähtökohdat ja menetelmät.....	4
2.1. Tutkimushistoria.....	4
2.2. Menetelmä.....	4
3. Maisema, topografia ja geologia.....	6
4. Alueen maankäytön historiaa	8
5. Tulokset.....	14
6. Aineistoluettelo.....	14
7. Yleiskartat.....	15

Osa 2 Kohdekuvaukset

8. Kohdehakemisto.....	2
9. Kohdetiedot.....	6

Kansikuva: Merinäköy Mjölkhannista.

1. Perustiedot

Selvitysalue: Pietarsaaren yleiskaava
Tilaaaja: Pietarsaaren kaupunki
Laji: yleisinventointi
Kenttätyöaika: 24.7.-29.7 ja 9.8.2019, yhteensä 10 kenttätyöpäivä
Karttanumerot: TM35-lehtijako MML Q3323R, Q3342L, Q3341L, Q3332L, Q3324R, Q3314R, Q3343L, Q3341R, Q3334L, Q333L, Q3332R, Q3331R (mk 1:20000)
vanha yleislehtijako MML 13411 232102, 232105, 232106, 232109, 232204 232201 (mk 1:20000)
Korkeus: n. 0-20 m mpy
Koordinaattijärjestelmä: ETRS-TM35 FIN -tasokoordinaatisto
Inventointilöydöt: -
Aiemmat löydöt: Perersören kirkko KM 50108:1-5, Pietarsaaren tori KM 40928, Pietarsaaren kirkkopiha KM 41345, Nynäsbacken 1 mahdollisesti keskiaikaan ajoittuvaa keramiikkaa ja 1590-luvun hopearah ei KM-numeroa rekisteriportaalissa, Pedersöre Kyrkostrand KM 97055, Rosenlundin pappilan puutarha KM 2001042, Lassfolkin kortteli KM 2007103: 1-330, KM 2008051:1-3336, KM 2008051:3337-4240

Aiemmat tutkimukset:

1939 A. W. Rancken, Pedersören kirkko, Keskuslämmityspuutkien kaivantoihin liittyneet havainnot
1950 C.J. Gardberg, Nils Cleve, Pedersören kirkko Arkeologiset tutkimukset restaurointitöiden aikana
1985-86 Perersören kirkko, Markus Hiekkänen, Palaneen kirkon sakariston kaivaus
1987 Mirja Miettinen, Nätiskatan, tarkastus
1989 Jarmo Korpela, Argo, vedenalaistutkimus
1989 Derek Fewster, Galgbacken, Mahdollisen satamapaikan koekaivaus
1989 Derek Fewster, Nynäsbacken, Mahdollisen talonpaikan koekaivaus
1997 Marja Sipilä, Pedersöre Kyrkostrand, koekaivaus
2001 Päivi Luppi, Rosenlundin pappilan ns. Aspegrenin puutarha, Puutarhan, orangerin ja huvimajan kaivaus
2002 Päivi Luppi, Rosenlundin pappilan orangeri, Kaivaustöiden valvonta ja näytteiden otto
2002 Teemu Mökkönen, Vanha asemakaava-alue Kaupunkiarkeologinen inventointi
2007 Teija Oikarinen, Ns. Lassfolkin kortteli (2. kaupunginosa kortteli 2), kaupunkiarkeologinen koekaivaus
2008 Teija Oikarinen, Lassfolkin kortteli (2/2/7-10), kaupunkiarkeologinen pelastuskaivaus
2012 Jan-Erik Nyman, Pietarsaaren muinaisjäännösten inventointi
2010 Pekka Paanasalo, viistokaikuluotaustyö, Argon
2010 Pekka Paanasalo, viistokaikuluotaustyö, Ädöfjärden
2010 Pekka Paanasalo, viistokaikuluotaustyö, Ädön
2013 Salla Pärssinen, Tori Kaupunkiarkeologinen maaperäkairaus
2015 Petro Pesonen, Raatihuone, Perustusten vahvistustöiden arkeologinen valvonta
2015 Esa Mikkola, Tori, Kaupunkiarkeologinen koekaivaus ja kaivaus
2017 Muuritutkimus Oy, Pietarsaaren kirkon hautausmaan kaapelirakennustyön valvonta.

Sijainti. Taustakartta Mml 5/2019.

2. Lähtökohdat ja menetelmät

Pietarsaassa on meneillään koko kaupungin aluetta koskeva yleiskaavan suunnittelu- ja päivitystyö. Kaa- vatyöhön liittyen tehtiin suunnittelualueella arkeologinen päivitysinventointi kesällä 2019. Koko kaupungin alueelta tunnettiin ennen inventointia 107 arkeologista kohdetta, jotka ovat melkein kaikki historiallisen koh- teita, määrällisesti eniten on kiviaitakohteita.

Merkittävimpiä tai vanhimpia kohteita vanhan asemakaava-alueen, Pietarsaaren kirkon kirkkotarhan ja Pe- dersören kirkon lisäksi ovat mahdollisesti jo 1500-luvulle ajoittuva Gamla Bonäsetin asuinpaikka/pappila, Ny- näsbacken 1, josta vanhin mahdollinen maininta on vuodelta 1556 sekä Kyrkoby Lannäsin 1600-luvun lopul- le ajoittuva kyläpaikka. Gamla hamn on ollut käytössä 1600-luvulta asti ja kaupungin länsiosassa Mjöl- khamn on voinut olla satamapaikkana jo 1500-luvulla. Pirilön niemen länsirannalla Skutbergin laivatelakalla on valmistettu laivoja jo 1600-luvulla. Merkittävä varhainen teollisuuskohde on muinaisen Hamnvikenin rannalla sijainnut 1700-luvun puolivälissä perustettu pikiruukki.

Ajoittamattomia kohteita oli tiedossa kaksi. Alueen topografian perusteella rautakautiset kohteet ovat hyvin mahdollisia, varmoja jakson kohteita ei kuitenkaan toistaiseksi ole tiedossa. Ainoa vedenalainen kohde on Aligrundin pohjoisosan itäpuolella sijaitseva priki Argon hylky, joka on ajoitettu 1800-luvulle.

2.1. Tutkimushistoria

Pietarsaaren kaupungin koko alue on inventoitu vuonna 2012. Inventoinnin suoritti Jan-Erik Nyman. Vuonna 2002 Teemu Mökkönen teki Pietarsaaren kaupunkiarkeologisen inventoinnin, joka oli osa Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologista inventointiprojektia. Näiden inventointien tulokset olivat tämän työn keskeisimpiä lähtötietoja.

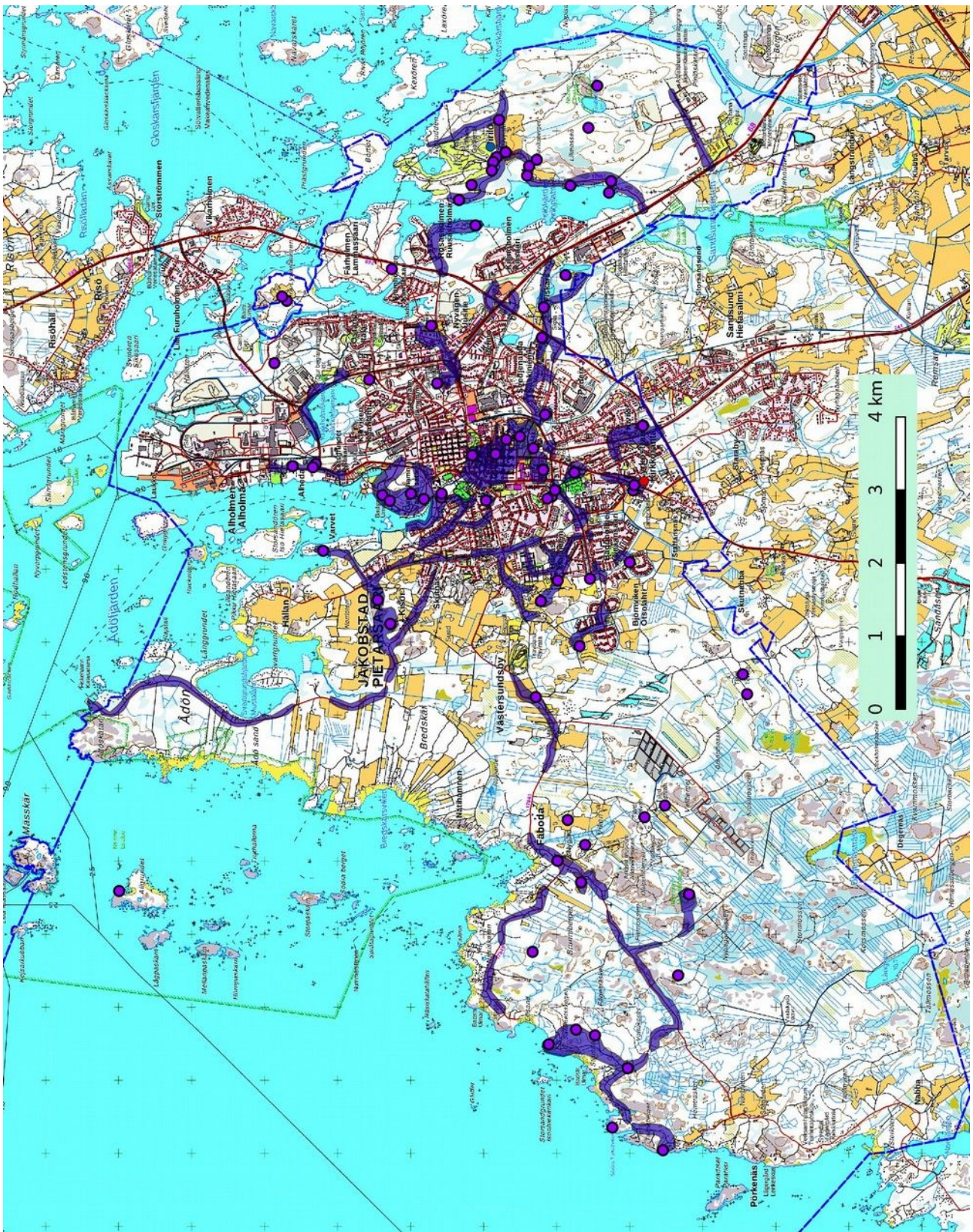
Arkeologisia kaivauksia on tehty Pietarsaassa melko vähän. Vuonna 2015 tehtiin torin länsiosassa laaja kaupunkiarkeologinen kaivaustutkimus, joka liittyi suunnitellun maanalaisen pysäköintilaitoksen rakentami- seen. Viimeksi on tehty tutkimuksia vuonna 2017 Pietarsaaren kirkon kirkkotarhassa liittyen sprinklerijärjes- telmän rakentamiseen. Alustavien tietojen mukaan katu- ja piha-alueen alta todettiin useita hautauksia. Keski- aikaisessa Pedersören kirkossa tutkittiin kaivauksin palanutta sakaristoa vuosina 1985-86. Pedersören kir- kon lounaispuolella tehtiin vuonna 1997 suunnitellulla hautausmaan laajennusalueella koekaivaus. Vuonna 1989 Galgbackenilla tutkittiin kaivauksin mahdollista satamapaikkaa ja Nynäsbacken 1 kohteessa 1600-lu- vulle ajoitettua talonpohjaa. Aspegrenin puutarhassa on tehty kaivaustutkimus 2001, jonka yhteydessä tehtiin myös kasvimakrofossiilitutkimus.

2.2. Menetelmä

Selvitys ja maastoinventointi perustui esiselvitykseen, alueella ja lähistöllä tehtyjen aiempien arkeologisten selvitysten tuloksiin, Museoviraston arkeologisista kohteista ylläpitämään digitaaliseen tietokantaan, maape- räkarttoihin, korkeusmalliin, korkeusprofiiliin, ortokuvaan ja laserkeilausaineistoon.

Historialliset kartat on selvitetty kattavasti vuosien 2002 ja 2012 inventoinneissa, joten systemaattiseen kart- tamateriaalin läpikäymiseen ei nyt ollut tarvetta. Historiallisia kartoja on kuitenkin ollut tarpeen käyttää asu- tus- ja elinkeinohistoriallisten kohteiden sekä maankäytön historian tulkinnassa. Vanhimmat käytetyt kartat ovat E. J. Gutzénin piirtämät isonjaon kartat vuodelta 1754 ja J. P. Gieddan maakirjakartat vuodelta 1693. Vaasan maakunta-arkistossa säilytettävät Pietarsaaren isonjaon kartat olivat konservoitavina Jyväskylän maa- kunta-arkistossa ja ne eivät olleet käytettävissä. Vanhimmat vuonna 1972 laaditut peruskartat olivat hyödylli- siä kohteiden tulkinnassa. Lisäksi käytettiin kirjallisuutta.

Inventoinnin aikana kasvillisuus oli rehevää, mikä häytti näkyvyyttä ja maastossa kulkemista. Sääolosuh- teet olivat erinomaiset, ja useana päivänä oli helteistä. Pintahavainnoinnin lisäksi maannosta ja rakenteita tarkastettiin käsikairalla, paikoin jouduttiin raivaamaan kasvillisuutta. Tervahautoja ei pääsääntöisesti tarkas- tettu maastossa. Useat kiviaitakohteet ovat laajoja, ja ne tarkastettiin suurpiirteisemmin. Joitakin lähihisto- riaan ajoittuvia kohteita ei inventoitu. Vesialueiden ja saarien maastoinventointi ei kuulunut työhön.

Inventoidut alueet, kohteet ympyränä.

3. Maisema, topografia ja geologia

Kaupungin kokonaispinta-ala on 396,35 km², josta 88,45 km² on maata, 304,5 km² merialueita ja 3,4 km² sisävesiä. Saaristoa on lähinnä kaupungin pohjoisosassa, mistä alkaa Luodon kunnan laaja saaristo. Lännessä ja luoteessa aukeaa avomerimaisemia. Fäbodassa ja Storsandissa on laajoja luonnontilaisia hiekka- ja kalliorantoja. Keskustan ja taajaman ulkopuolella asutus on keskittynyt lähinnä vanhoille kyläalueille. Ranta-alueilla on runsaasti vapaa-ajan asutuskeskittymiä. Melko yhtenäinen peltoalueiden ketju yltää kaupungin eteläosasta Staffansnäsistä Hällaniin, muuten pellot sijaitsevat vanhojen kyläkeskusten ympärillä, Pirilössä suuri osa entisistä pelloista on golfviheriönä.

Suurin osa Pietarsaaren kuuluvasta vesialueesta on Perämeren ja Luodonjärven. Luodonjärvi Pietarsaaren koillispuolella muodostettiin vuonna 1962 raakaveden saannin turvaamiseksi, sen pinta-ala on 8 500 hehtaaria. Sisäjärvä, jotka ovat kaikki melko pieniä ja matalia, on kunnan alueella kahdeksan, suurin on Alholman teollisuusalueen eteläpuolella Kråkholmanjärvi. Varsinaisia jokia ei ole, Purmon- ja Ähtävänjoista vain pieni osa virtaa Pietarsaaren rajojen sisällä alueen länsilaidalla, lähellä niiden suualueita Storfjärdenin eteläpäässä. Länsiosassa ovat laajempi Pirilönlahti, Lammassaaren länsipuolella Östanfjärden on yhteydessä enää kapean salmen kautta Luodonjärveen. 1930-40-luvuilla laskettiin yli 100 ha laaja alue Lapinnevanselällä ja myöhemmin sen Lapinnevan varrelta pienet Kockjärvi ja Otsolahti. Myös 1950-luvulla on laskettu useita järviä viljelyalan lisäämiseksi.

Kallioperä on pääosin graniittia, (Vaasan seudulta rannikkoa pitkin kulkevan migmatiitti-graniittivyöhyke) sekä itäosassa kiillegneissia. Aleen lounaisosassa kulkee etelälounas - pohjoiskoillissuuntaisia kallionyppyläjonoja, niiden lisäksi on runsaasti rantakallioita ja kallioluotoja. Isoja siirtolohkareita löytyy alueelta melko runsaasti.

Maaperä on pääosin karkea - keskikarkeajakoista moreenia, nykyään ojitettuja suoalueita sijaitsee pääosin lounaisosassa, missä on myös muutamia laajempia ojittamattomia suoalueita. Ainoa harjujakso on Ädön niemessä, joka on Alahärmä - Pedersöre harjunjonon luoteispää.

Pinnanmuodostukseltaan alue on tasaista. Ensimmäiset Pietarsaaren alueella olevat kohoumat nousivat vedenpinnan yläpuolelle 800-luvulla. Kaupungin perustamisen jälkeen maankohoamista on ollut yli kolme metriä. Norrmalm eli Skata on Suomen suurimpia puutalokaupunginosia, alun perin asunnot olivat enimmäkseen merimiesten asuntoja. Skata välttyi melkein kokonaan kaupunginpalolta 1840-luvulla.

Rosenlundin pappilan 1770-luvulla rakennetussa kiviinavetassa toimii Pietarsaaren kotiseutumuseo, oikealla pappilan Aspegrenin puutarha.

Vanha sataman venelaitureita luoteeseen.

Kråkholmanjärveä etelään.

Rakennuskantaa Vanhan Pirilöntien varrella Kyrkobyn kylänpaikan länsipuolella.

Nygårdin peltoa Pirilössä, kuva länteen.

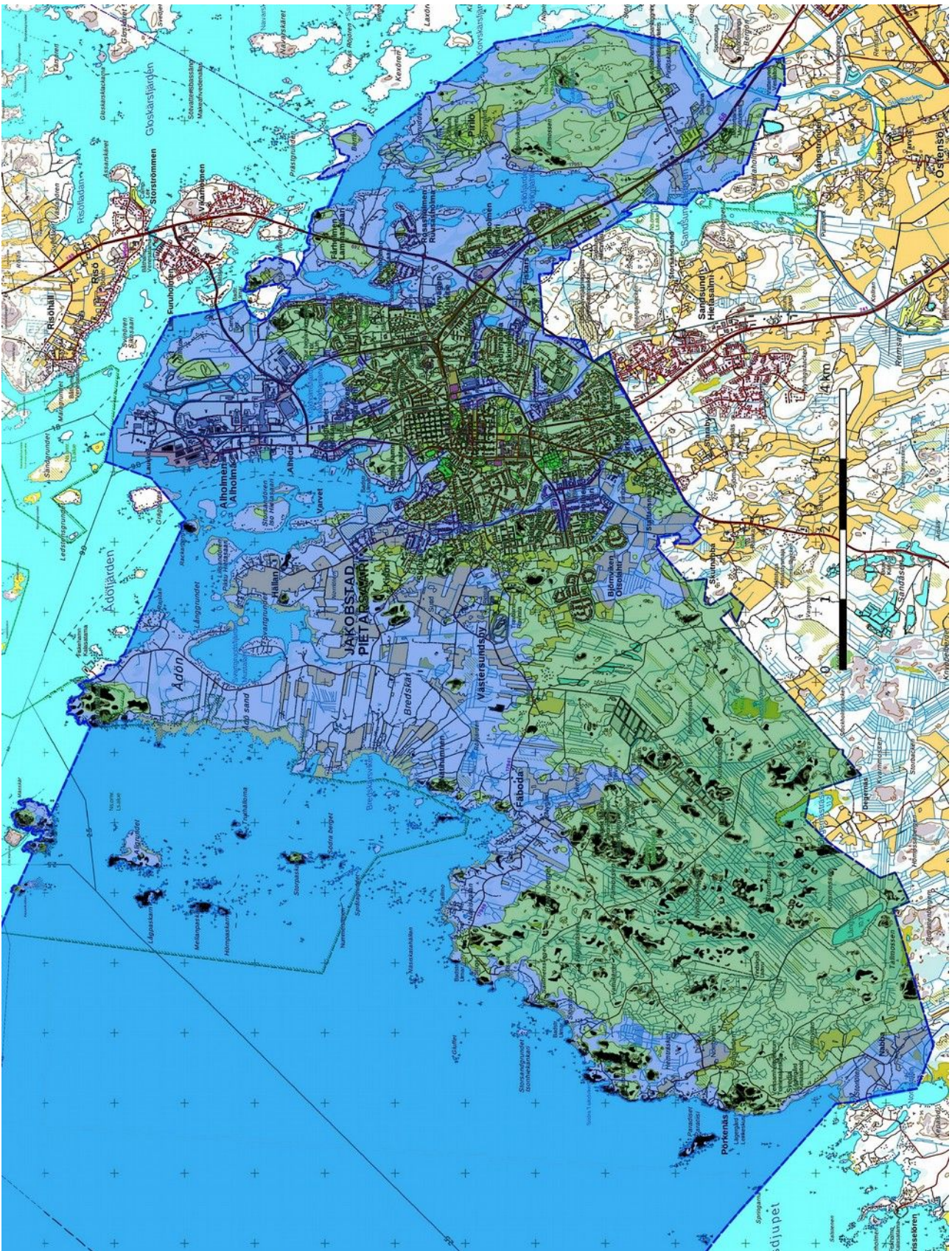
Kurudden länsiosa pohjoiseen.

Kuva Isonkarinhiekalle länteen.

4. Alueen maankäytön historiaa

1500-luvun maa-alue vihreänä, kalliot merkitty mustana.

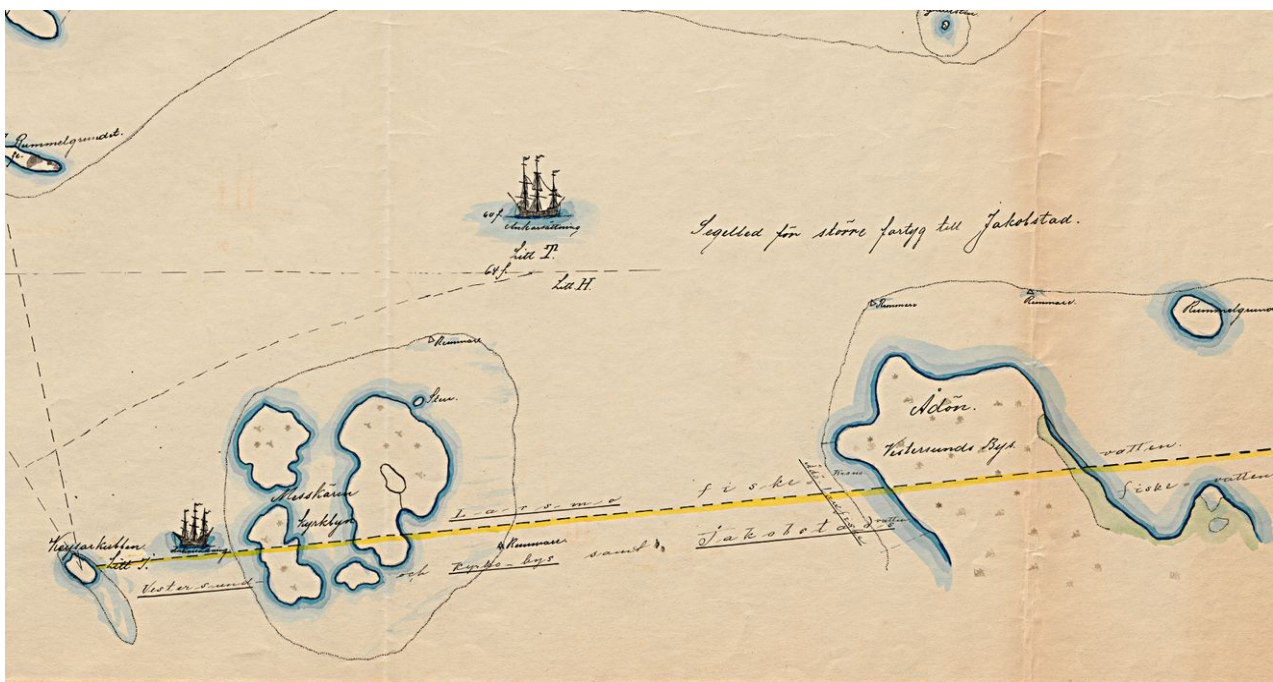
Korkeimmat alueet sijaitsevat 10-17 m mpy, joka vastaa keski- ja myöhäisrautakautta n. 1000-2000 vuotta sitten cal BP. Jakson korkeuksilla esiintyy vähän maanviljelylle ja asutukselle otollisia hienojakoista maaperää olevia alueita. Topografia ja maaperä mahdollistavat kuitenkin muun tyyppisiä jakson kohteita, kuten lyhytaikaisia kalastajien ja hyljestäjien leiripaikkoja. Alueelta tunnetaan joitakin keski- ja myöhäisrautakauden korkeudella sijaitsevia rakkakuoppia, joista jotkut voivat olla hyljestäjien tai kalastajien tilapäissuojia eli tomtningeja. Varmoja jakson kohteita ei kuitenkaan toistaiseksi ole tiedossa.

Pietarsaari on perustettu 1652. Varhaisin historiallinen asutus on keskiaikaista. Tulipalot ovat tuhonneet kaupungin keskustan useaan kertaan. Kyrkobyn lisäksi vanhoja kyläasutusalueita ovat Kisör, Pirilö, Pörkenäs, Skutnäs, Staffansnäs ja Västersundsby. Kirkkorannan ja Staffansnäsin lounais-länsipuolella on sijainnut Lappfjärdinlahti, myöhemmin järvi, joka on laskettu ennen 1900-luvun puoliväliä. Sen muinaisella rannalla ovat sijainneet mm. Pedersören keskiaikainen kirkko ja 1680-luvulla rakennettu Lannäsin kartano. Nykyinen muinaisen lahden alue on lähinnä peltoa ja asutusaluetta.

Maankohoamisen vuoksi myös Pietarsaassa satamapaikkaa on jouduttu siirtämään useaan kertaan. Ensimmäinen satama sijaitsi todennäköisesti Herrholmenin itäpuolella, jonka erotti kaupungista kapea salmi. Todennäköisesti satama jouduttiin siirtämään jo 1600-luvun puolivälissä Kittholmeniin nykyiseen Vanhaan satamaan, missä on toiminut myös Momman laivaveistämö 1666-1672 (Mökkönen, s. 5 ja Toivanen 1982, s. 20, 35-36). Seuraava satama toimi Alholmassa, mistä se siirrettiin pohjoisemmaksi nykyiselle paikalleen.

Pietarsaari on ollut laivanrakennus- ja merenkulkukaupunki sekä merkittävä historiallinen kauppakaupunki. 1700-luvulla Pietarsaassa rakennettiin eniten laivoja Suomessa. Alueella on toiminut useita laivaveistämöitä 1600-luvulta alkaen. Merenkulun merkittävydestä huolimatta vedenalaisia arkeologisia kohteita tunnetaan vain yksi, joka on 1800-luvulle ajoitettu priki Argon hylky.

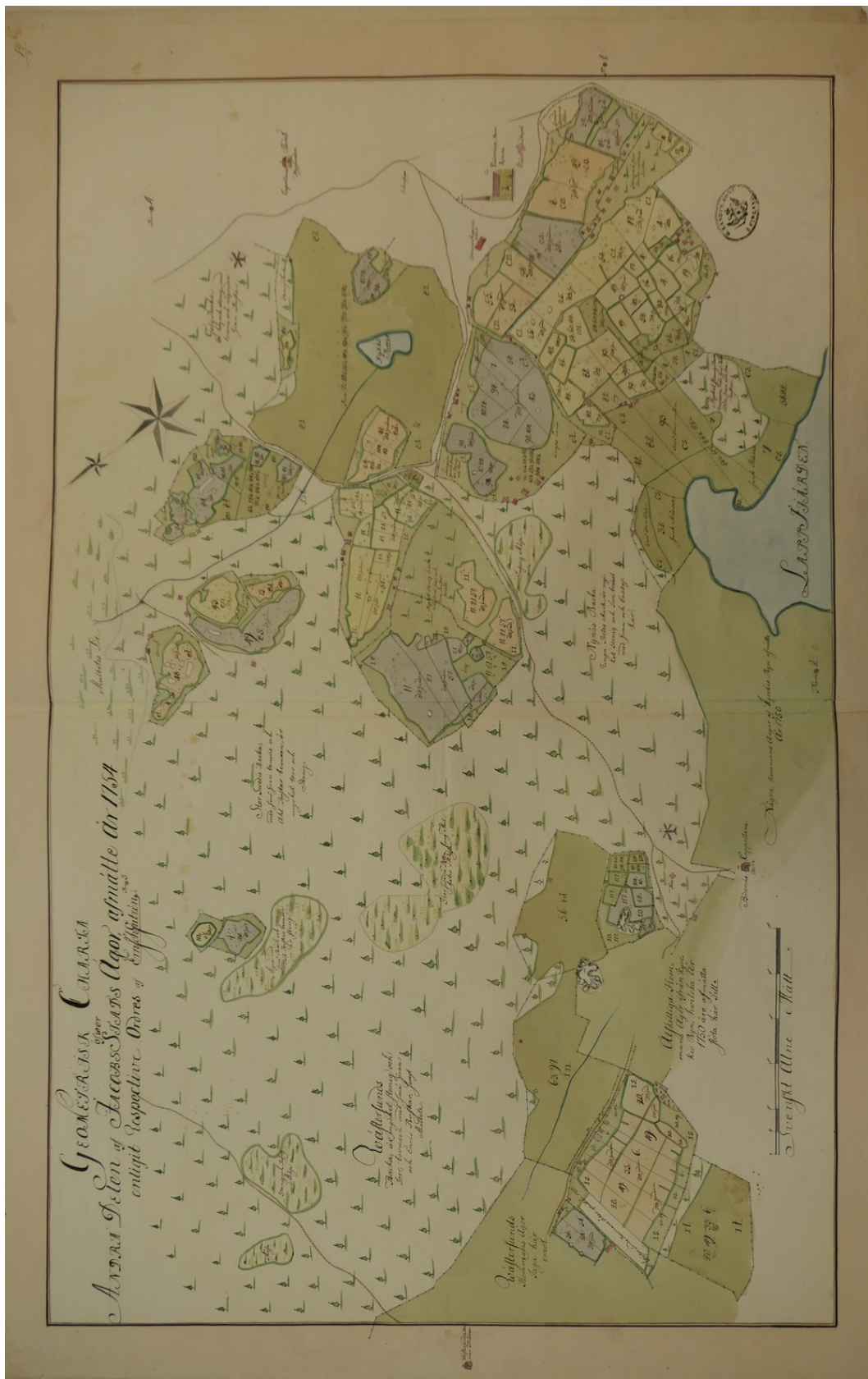
Merkittäviä teollisuuslaitoksia kaupunkiin perustettiin 1700-luvulta lähtien. Muinaisen satamalahden länsirannalle nykyisen Hamnvikenin pohjukan kaakkoispuolelle perustettiin pikiruukki vuonna 1754. Varhaisimpia teollisuuslaitoksia oli myös vuonna 1762 perustettu tupakkatehdas. Merkittävää sahatoimintaa syntyi myös jo 1700-luvulla, Pietarsaari oli Suomessa merkittävin sahatavaran viejä 1700-luvun alkupuolelta 1800-luvulle. Sahatoimintaan liittyi jo vanhastaan erikoistunutta metsänkäyttöä. Sahapuuntuotanto synnytti myös laajaa uittotoimintaa. Tukissaassa on toiminut Peter Malmin vuonna 1860 perustama höyrysaha. Saassa sijaitsi myös sahatyöläisten asunnot. Wilhelm Schauman perusti Alholmaan 1896 sahalaitoksen. Hän perusti myös sokeritehtaan Alholmaan.

Ote Nils Roeringin 1700-luvun puolivälissä piirtämästä geometrisestä kartasta Larsmon kylän ulko-omistuksista ja saaristosta. Alhaalla Mässkär ja Ädön pohjoisosaa. Niiden yläpuolelle merkitty purjehdusreitti Jakobs-tadiin suurille aluksille ja ankkuroitumispaikka. Kartta, Kansallisarkisto (sto ad 369/180 1900).

E. J. Gutzenin laatima isonjaon kartta kaupungin ja sen lähiympäristön alueesta vuodelta 1754. Kartta: KA E56:14/1-11- Kyrköby; Jakobstad stad: karta öfver åker och äng.

E. J. Gutzenin laatima isonjaon kartta vuodelta 1754. Kartta: KA E56:14/1-11- Kyrkoby; Jakobstad stad: kartta öfver åker och äng. Kartalla näkyy mm. Pedersören kirkko, sen yläpuolella pappila ja muinaisen Lappfjärds träsketin pohjoisosaa.

E. J. Gutzenin laatima isonjaon kartta vuodelta 1754 Lannäsän kartanon ja Pedersören kirkon välisestä alueesta. Kartta: KA E56:14/1-11- Kyrkoby; Jakobstad stad: karta öfver åker och äng.

E. J. Gutzenin laatima isonjaon kartta vuodelta 1754, missä kuvattuna Alholmaa ja tuolloin jo kuroutunutta Kråkholmajärveä. Kartta: KA E56:14/1-11- Kyrkoby; Jakobstad stad: karta öfver åker och äng.

5. Tulokset

Työssä inventoitiin suurin osa tunnetuista kohteista ja tarkastettiin niiden nykytila. Joissakin kohteissa löydettiin uusia rakenteita ja tarkennettiin koordinaattitietoja. Kohteessa nro 5 *Skutberget* toinen kiuasröykkiö oli vaurioitunut metsänaurauksessa ja kohteessa nro 56 *Fallet* osa kiviaidasta oli tuhoutunut tien rakentamises-
sa. Muut inventoidut kohteet olivat pääosin ennallaan.

Kohteessa nro 75 *Pietarsaaren vanha asemakaava-alue*, inventoitiin 15 tonttia, joilla Pietarsaaren torin länsi-
osassa ja korttelissa KII 2-9 nk. Lassfolkin korttelissa Runeberginkadun varrella oli tehty arkeologisia kai-
vauksia ennen rakentamista. Myös muutamalla muulla inventoidulla tontilla on tapahtunut merkittävää raken-
nustoimintaa.

Uusia kohteita ei etsitty, joten niitä löytyi vain yksi (kohde nro 77 Korsgrundet).

12.9.2019

Jaana Itäpalo

Hans-Peter Schulz

6. Aineistoluettelo

Kansallisarkisto: E56:14/1-11. Isonjaon kartat, Kyrkoby; Jakobstad stad: karta öfver åker och äng.

Digitaalinen aineisto

Arkistolaitoksen digitaaliarkisto, Pietarsaari.

Geologian tutkimuskeskus,
<http://gtkdata.gtk.fi/Maankamara/index.html>

Maanmittauslaitos, avoimien aineistojen tiedostopalvelu,
<https://tiedostopalvelu.maanmittauslaitos.fi/tp/kartta>
<http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

Museovirasto, Kulttuuriympäristön palveluikkuna, arkeologiset kohteet ja kulttuuriympäristön tutkimusraportit
arkeologia, <https://www.kyppi.fi/palveluikkuna/portti/read/asp/default.aspx>

SYKE, <http://www.syke.fi/avoindata>

Vanha kartta, <https://expo.oscapps.jyu.fi/s/vanhakartta/page/etusivu>
Gyldén, C. W., vuoden 1842 kaupunkikartta <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ju-200908243766>

Kirjallisuus:

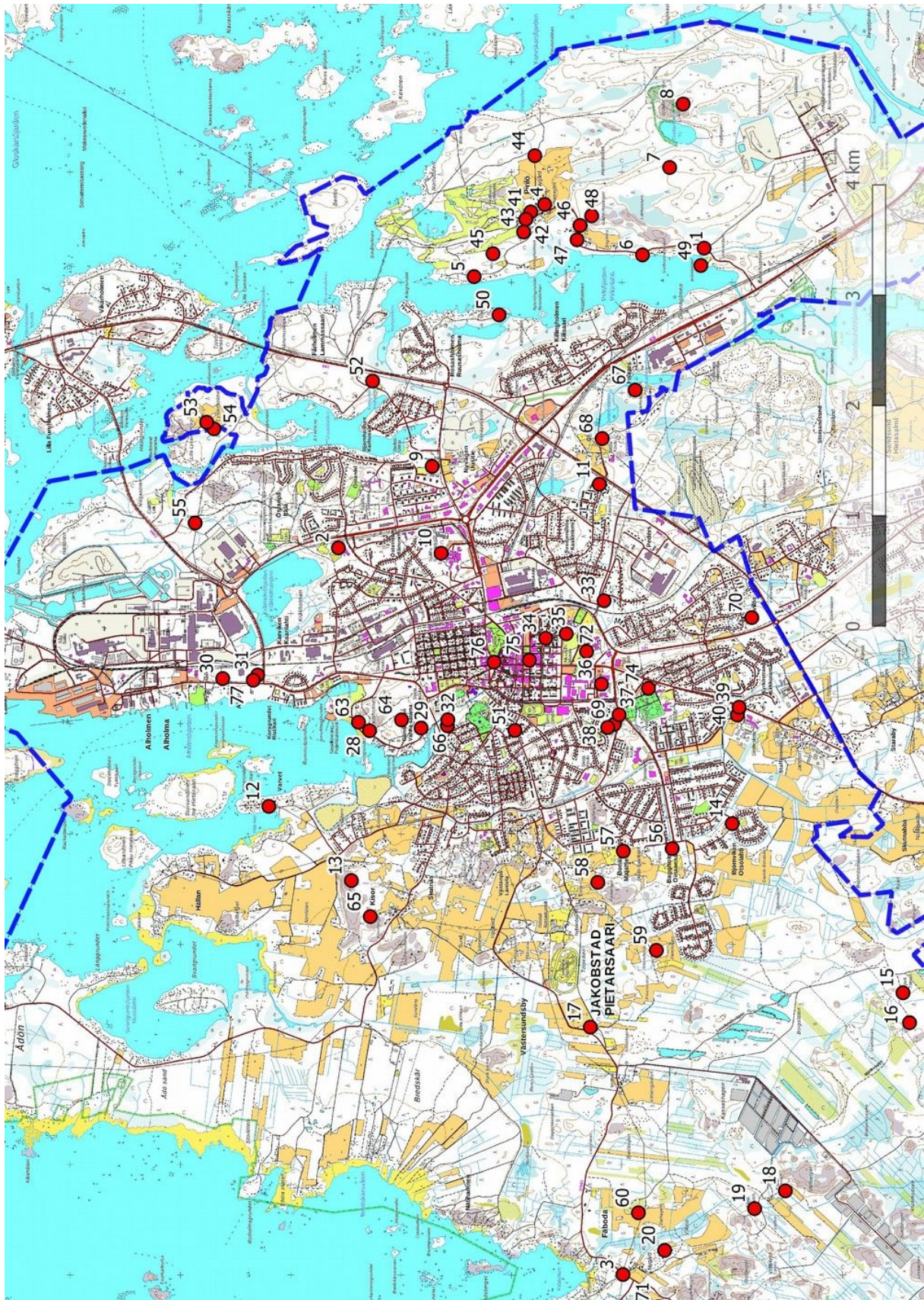
Åkerblom, Kristian V. Pedersöre storsockens historia intill 1865. 1-2. 1950.
Toivanen Pekka, Sata vuotta sahatoimintaa Pietarsaaren Alholmassa. 1996.
Toivanen Pekka, Bröderna Mommas skeppsvarv i Jakobstad 1666-1672. 1982.
Toivanen Pekka, Finnäs Fjalar, Hoffman Kai, Pietarsaaren historia IV. 2002.
Söderhjelm, Alma, Jakobstads historia, Daningens tid. 1721 – 1808. 1974
Söderhjelm, Alma, Jakobstads historia. Kampens tid. 1653 - 1721. 1974.

Julkaisematon aineisto

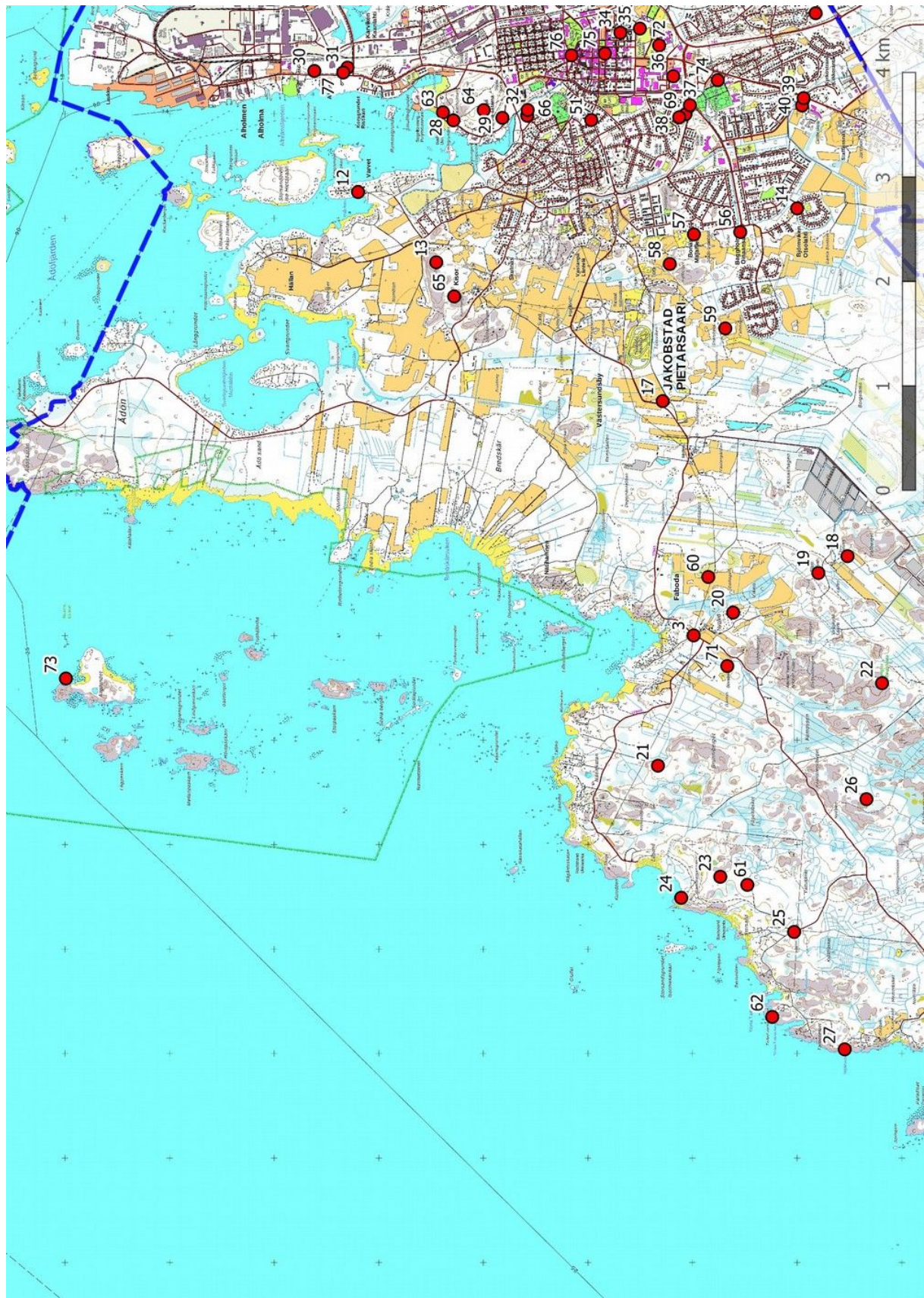
Schulz Hans-Peter, Rannansiirtymistaulukko.

Yleiskartat

Kohteet, itäosa.

Kohteet, länsiosa.